

7. Слабошпицький М. Заперечення віджилої практики і спрага нових відкриттів / М. Слабошпицький // Українська мова і література в школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2006. – № 7-8. – С. 20-32.
8. Теофраст. Характеристики / Теофраст // Парадоксы души: сб. / Теофраст. Характеристики; Ж. Лабрюйер. Характеры, или нравы нынешнего века. – Симферополь: Реноме, 1998. – С. 11-34.
9. Тимофеев Л. Основы теории литературы / Л. Тимофеев. – М.: Просвещение, 1976. – 448 с.
10. Хализев В. Теория литературы / В. Хазиев. – М.: Высшая школа, 1999. – 398 с.
11. Штонь Г. Духовний простір української ліро-епічної прози / Г. Штонь – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 317 с.
12. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів – Мюнхен: УВУ, 1993. – 218 с.

УДК 82-1:81'28:821.161.2

ДІАЛЕКТИЗМИ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО “ВЕЧІРНІ ЗОРИ”

Поповський А. М., д. філол. н., професор

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена особливостям використання народнорозмовних елементів у поезії Д. Яворницького. Охарактеризовано його поетичну спадщину та оцінку її сучасниками. Проаналізовано своєрідні риси поетичної палітри діалектного та розмовного мовлення.

Ключові слова: тематика та провідні мотиви поезії, діалектизми, звукосполучення, словосполучення, розмовна лексика.

Popovskiy A. M. DIALECTISMS IN THE COLLECTION OF POETRY OF D. JAVORNITSKIY “THE EVENING GLOW” / Dnipropetrovsk University of Home Affairs, Ukraine.

Статья посвящена особенностям использования народноразговорных элементов в поэзии Д. Яворницкого. Охарактеризовано его поэтическое наследие и оценка его современниками. Проанализированы своеобразные черты поэтической палитры диалектной и разговорной речи.

Ключевые слова: тематика и основные мотивы поэзии, диалектизмы, звуко сочетания, словосочетания, разговорная лексика.

Popovskiy A. M. DIALECTISM IN THE COLLECTION OF POETRY OF D. JAVORNITSKIY “THE EVENING GLOW” / Dnipropetrovsk University of Home Affairs, Ukraine.

The article is dedicated to peculiarities of colloquial folk elements in Javornitskiy's poetry. His poetical heritage and contemporaries' appreciation of it by his contemporaries are characterized. Range of expressions of colloquial and dialectical speaking is analyzed in this article.

Key words: colloquial vocabulary, word-combinations, sound combinations, main motives and subject-matters of poetry, dialecticism.

Багатогранна творча спадщина Дмитра Івановича Яворницького, на жаль, і до цих пір лишається малодослідженою сторінкою українського мовознавства. Широком колам суспільства він відомий як збирач і дослідник матеріалів з історії Запорізької Січі, етнографії та фольклору Катеринославщини. Ще й до цього часу не набули ґрунтовного опрацювання літературні твори, які здобули прихильний відгук його сучасників – Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького, І. Репіна та ін.

Першими поетичними публікаціями були: “Моя доля” (1883), а пізніше – “Недоля”, “Матері Костомарова”, “Заньковецькій”, “Зіроньці О. В. В-ій”. Для Яворницького-літератора характерне прагнення якомога ширше й глибше пізнати й відобразити життя різних суспільних верств та їх живомовні особливості. А загалом його поетичний доробок становить понад 60 віршованих

зразків. Переважна більшість їх увійшла до збірки “Вечірні зорі” (Катеринослав, 1910). За тематикою та провідними мотивами поезії можна поділити на такі групи:

а) громадянська лірика – “Дума над Дніпром”, “Де ж володарь землі!”, “Чого ждати? Роки 1905-1907”, “Я хочу жити, жити”;

б) інтимна лірика – “Моя доля”, “Недоля”, “Розлука”, “Горе сиротини”, “Сирота Наталка”, “Горе старої матері”, “Щире бажання”, “Горе голуба”, “Безталанна тополя”, “Зрадниця дівчини”, “Бажання”, “Тяжка самотина”, “Туга дівчини”, “Сповідь душі”, “Благославлення Боже”, “Прощання”, “Даремне бажання”, “У куточок, у куточок”, “Бенкет у степу”, “Безталання”, “Пізно”, “День Св. Дмитра”;

в) вірші-присвяти – “Оповідачу 116-річному запорожцю Россолоді”, “Матері Костомарова”, “М. К. Заньковецькій”, “Бажання І. Ю. Репіну”, “Моїй зіроньці”, “До соловейка”, “Зіроньці О. В. В-ій”, “Т. Г. Шевченкові”, “До української літератури”, “Працівнику за Україну”, “Поклик до Тараса Шевченка”, “М. Л. Кропивницькому”, “Сльози дуба (дідові О. М. Чорнявському)”, “Горе орла (Олексієву Г. П.)”;

г) вірші історичного плану – “Смерть козака”, “На скасування Січі”;

д) переробки та переклади – “Перед Полтавським боєм” (За В. Гиляровського), “Т. Г. Шевченкові” (За В. Гиляровського), “До поета” (За Тютчева), “Не вір, не вір поету” (За Тютчева), “Три дари” (За Н. Василькович), “Покинь мене страждать, мій друже” (За Н. Василькович).

Проте такий поділ умовний, бо вся поезія Д. Яворницького має інтимний характер. Її тематичний діапазон неширокий, а соціальне звучання приглушене нотками зневіри та розпачу. Як і багато його попередників та сучасників, він на фоні багатой, чарівної природи змальовує селян, життя яких проходить у тяжкій праці й злиднях. Так у поезії “Де ж володарь землі?” цей мотив звучить з особливою виразністю. Про селянина, володаря землі, який не має змоги користуватися її щедрими дарами, поет зі співчуттям писав:

Ні, тая розкіш не про нього,
Бо треба бідоласі дбать,
Кривавим потом і сльозами
Тяжкий насущний добувать... [3, с. 64].

Прагнення якомога ширше й глибше пізнати й відобразити життя свого народу приводило його до нових розчарувань і роздумів, що лягли в основу поетичної збірки, про яку М. Сумцов дав таку об’єктивну оцінку: “В 1910 г. вышел небольшой сборник стихотворений Дмитрия Ивановича на малорусском языке... Большая часть их внушена природой Малороссии или запорожскими изучениями автора. Заметно влияние Шевченко, Щоголева, народных песен. Автор владеет стихом. Мысль всегда ясная, простая. Автор сознает, что стихотворство не может расширить рамки его научно-литературной известности. Автору не удалось познать в поэзии моря шум и птиц щебетанье, но широкая степь приоткрыла ему много своих красот и тайн, и она должна была это сделать: Д. И. отдал ей так много любви и всю жизнь оставался таким ее страстным и преданным поклонником” [1]. Такої ж думки дотримується й А. Авчинников: “Вся критика единодушно привітствовала появленіє призначеній Д. И. и отмѣчала ихъ выдающіяся достоинства – знаніє народного быта, художественность изображения и красоту чисто-народного малороссійскаго языка” [2, с. 211].

У світлі тогочасних переконань багато митців художнього слова намагалися стилізувати мову своїх персонажів під народну. Деякі літературні критики до таких письменників зараховували й Д. Яворницького. Але в його творах спостерігаємо не грубу стилізацію, а справжню живу народну мову степової України, мову того середовища, яке оточувало митця, мову, підслухану з уст місцевих мешканців і творчо оброблену письменниками. Більше того, як дослідник історії запорізького козацтва, він і в переважній частині поетичних зразків не обходить цієї теми. Яскравою ілюстрацією до вищесказаного є поезія “Думка над Дніпром”:

Літня ніч давно спустилась
Над Дніпром і над сагою,
І прозріне парування
Простяглось вже над водою.

Ти заснув навіки, Дніпре,
 Твоїй славі не вставати,
 Вже й козацтву преславному
 Із землі не воскресати.
 Не греміти вже гарматам,
 Як колись вони греміли,
 Не вставати запорожцям:
 Всі давно вже поніміли.
 Вже забули, що робити
 І гармати ті гремучі,
 Як гукати, як гуляти
 У вогні вельми пекучім,
 І пьянкекріваве пиво
 Вже давно забули пити,
 Вже не знають, як святую,
 Рідну землю боронити.
 Спи, дідусю, славний Дніпре!
 Рідний спи, не прокидайся!
 Що козацькі внуки діють,
 Батьку мій, не додивляйся,
 Бо як взнаєш, твоє серце
 Запечеться, засумує
 І крив в жилах, старий Дніпре,
 Закипить все, забушує.
 Хоч підіймеш свої хвилі
 Аж до неба, немов руки, –
 Не поможетця, не візьмуть
 Діточки твої шаблюки.
 Бо й шаблук міцних та гострих
 У козацтва вже немає,
 Замість них внук запорозький
 Косу молотом клепає.
 А як виклепа, потягне
 В край чужий, чужий, далекий,
 Де приборканий татарин
 Та ще німець там запеклий.
 От там ниньки запорожець
 Собі слави добуває,
 Там з торбиною й косою
 Дітям хліб горбом він дбає [3, с. 55-57].

Дискусія про значення діалектизмів, архаїзмів, вульгаризмів та просторічних елементів у художній літературі постійно точиться серед науковців й не вщухає до цих пір. Більшість з них визнає, що такі мовні явища мають право на існування в художній літературі, але надмірне їх використання призводить до зниження її якості.

У поетичній спадщині Д. Яворницького значне місце посідають **фонетичні** діалектизми, які мають розбіжності з загальнонародною нормою певних слів:

а) у системі вокалізму:

- 1) голосний [а] на місці нормативного [о, у]: *Стоїть там монастирьз високими із мур стінами* [3, с. 76]. *По степах завіяв вітер рвачкий, буйний, невгаючний* [3, с. 66];
- 2) голосний [я] на місці сучасного [й]: *Манить саявом до себе* [3, с. 7]. *Аж ось мов саяво засяло, мов спала ранішня роса* [3, с. 84];
- 3) голосний [о] на місці [у]: *Зірочки ясні осміхалися* [3, с. 34]. *Неначе той мarmor холоднийбайдужо на всіх я дивлось* [3, с. 90];
- 4) голосний [и] замість [і]: *Як де инчу я назнаю, сусіди розрають...* [3, с. 37]. *Як сон, як полумья горятьискрини* [3, с. 82]. *Тоді була бинча справа, була б инча доля наша* [3, с. 88]. *Ясне сонечко над гору... скрізь по небу заискрилось* [3, с. 59]. *Радіючи, кожна гилка пташину гойдає* [3, с. 41];

5) голосний [i] на місці сучасного [u]: *Що під старість їйпрійшлося та так гірко жити* [3, с. 30]. *Слізеньками кривавими той паперець обливає* [3, с. 72]. *Вони певнозапорозців всіх до купи позбирали* [3, с. 88]. *І почувши вільну пісню, всі б катюги скрізь здригнулись* [3, с. 89]. *Без страху вмірали* [3, с. 94]. *Уже й ліс розвівся, вся травка колихає* [3, с. 28]. *Душа моя і стигне й замірає* [3, с. 85]. *Він позірає на могили, а де козацтво спочиває* [3, с. 86];

6) голосний [e] на місці [i]: *Свою тугу, свій смуток на паперці викладає, слізеньками кривавими той паперець обливає* [3, с. 72]. *І те пророк Господь із неба, Хрестом широким осінив* [3, с. 87]. *За ту працю душу щирю Сам Всевишнійзберегає* [3, с. 72];

б) у системі консонантизму:

1) вставний [z]: *А все жнігдекозаковірозвіяти горе* [3, с. 49] і навпаки: *Люд і звір – усе замовкло, Ніде й пташки не співають* [3, с. 55];

2) префіксальний приголосний [z] у невластивій позиції: *Куди незглянеш* [3, с. 4]. *Серце що нездума, то тільки ние та щемить* [3, с. 4];

3) звукосполучення [кz] замість усталеного [z]: *І під фукгу, хуртовину...* [3, с. 76]. *Де ж там вити ті гніздечка, як бьєфукга та вие?* [3, с. 38];

4) відсутність африкати [дж]: *Сажая під вишні* [3, с. 23]. *Сижю край віконця* [3, с. 28]. *Та щоб на небі похажав Господь благий* [3, с. 21];

5) звукосполучення [бл] не зазналоспрошення: *Словами голубле* [3, с. 24];

6) заміна [ф] на [п]: *Каптан обляг стрункий і гибкий стан* [3, с. 26];

7) зміна [л] на [н] перед демінутивним суфіксом *-еньк-*: *Не співає пташина маненька* [3, с. 28]. *Бери усіх ти з собою маненьких діточок* [3, с. 39];

8) приголосний [z] на місці сучасного [ж]: *Справляють свято запорожці, за волю і одвагу пють* [3, с. 70]. *А де ж вдалий запорожець* [3, с. 102].

Місцеві морфологічні риси в поетичних творах Д. Яворницького становлять незначну частину тих відхилень, які функціонували паралельно з тими формами, що формували мовно-літературну норму. Вони відображають ті вагання, що були типовими для тогочасної літературної мови й віддзеркалюють особливості місцевого мовлення.

Так, для іменників чоловічого роду другої відміни з суфіксом *-ин-*, випадним у формі множини, характерне народнорозмовне закінчення *-е*: *Розільється по всіх хатах, там, де живуть люде* [3, с. 53]. *Бо непевні ви єсть людев Божім світі* [3, с. 79]. *Навчіть мене, добрі люде, що робить* [3, с. 81].

Серед дієслівних закінчень третьої особи теперішнього (майбутнього) часу в однині першої дієвідміни послідовно фіксується *-е*: *Як витрусе з ризи* [3, с. 23]. *Воде попідтинню* [3, с. 28]. *Чому моє так серце нуде* [3, с. 7]. *Для щасливих воно (сонце. – А.П.) сходе, для щасливих і заходе* [3, с. 95].

У мовній тканині поетичних творів наявний також і певний прошарок лексичних діалектизмів, як-от:

- *бездолля* – відсутність долі, талану в житті; безталання, нещастя (СУМ, I, 126). *І горем, бідами, бездоллям йому всю стежку полила* [3, с. 4]. *І сум мою всю душу обгорнув, і все життя в бездолля обернув* [3, с. 82].
- *безчасний* – безщасний (СУМ, I, 153). *В деньбезчаснийзародився* [3, с. 60]. *Од бідних бідна я родилась, в безчасну пору охрестилась* [3, с. 98];
- *видіти* – бачити (СУМ, I, 388). *Скільки год він страждав, скільки год не видав свою неньку Україну бездольну* [3, с. 35];
- *взір*– зір, погляд (СУМ, I, 346). *Гострийвзір* [3, с. 21];
- *время* – час (СУМ, I, 758). *Вільне времязолотее* [3, с. 91];
- *запевно*– напевно (СУМ, III, 249). *Навчили менезапевно* [3, с. 33];
- *здимати* – здувати (СУМ, III, 536). *Здимати у морі хвилі* [3, с. 93];

- *мення*– імення (СУМ, IV, 672). *Скрізь носився, мов орел той, по безмір'ю всіх степів, як наводив одним менням він страшний, великий жах, як застоював отчизну, ворогів крушив на прах* [3, с. 5]. *І щоб святеє для всіх мення по віківічній цвіло* [3, с. 58] та ін.

У поетичних контекстах зрідка трапляються синтаксичні говіркові риси такого типу, як: а) безприменникова конструкція орудного дії: *Ой я ж тебе породила, тобою боліла* [3, с. 31] замість усталеної літературної норми з применниковою конструкцією: *За тобою вболівала*.

Порівняно вужча група стійких семантичних живомовних словосполучень, що охоплює слова загальнонародної лексики, які в місцевому мовленні відрізняються значенням і сферою вживання, наприклад: *підпадати до загину* – бути приреченим на смерть; загинути. *Підпадалюдям до загину* [3, с. 29]; *крушити на прах* – нищити, вбивати. *Ворогів крушив на прах* [3, с. 6] тощо. Поза контекстом такі слова звичайно не сприймаються як відхилення від загальнонародної норми.

Складовим компонентом поезії Д. Яворницького є також розмовні та рідковживані застарілі слова, характерні для живого народного мовлення й писемних пам'яток. Це здебільшого іменникові, дієслівні та прислівникові форми, які побутують і в сучасному мовленні, а саме: *в с п і в а т и* – устигати (СУМ, I, 768; X, 493). *І чари ті, що я не вспів допить* [3, с. 106]; *г о д* – рік (СУМ, II, 102). *Скільки год* [3, с. 35]; *є с т ь* – форма теп. часу всіх осіб однини і мн. дієслова *бути* (СУМ, II, 499). *Єсть у неї один син рідненький й дочка заміжня* [3, с. 30]; *з а п о м о г а* – допомога (СУМ, III, 272). *Подай нам всім безчасним запомогу* [3, с. 80]; *м е н т* – дуже короткий проміжок часу; момент, миг (СУМ, IV, 672). *Намент один виходять на чоло страждання із глибини журної, розбитої души...* [3, с. 105]; *м і ш а т и* – заважати (СУМ, IV, 761). *Чужий-гідкий, усім людям він мішає* [3, с. 79]. *На що бідним тим світити? Щоб багатим мішать жити?* [3, с. 90]; *с т о т а* – істота (СУМ, IX, 740). *Спочатку марево надхнення всю стоту обняло мою* [3, с. 82]; *н а в с т р і ч* – назустріч (СУМ, V, 42). *Навстріч пісня соловейка в гиллях роздається* [3, с. 41]; *н а з н а т и* – узнавати, вивідувати про існування, наявність чого-небудь (СУМ, V, 92). *Я инчу назнаю і покохаю* [3, с. 61]; *п о к і л ь* – поки (СУМ, VII, 24). *Співав довго соловейко, покіль похлинувся* [3, с. 81]; *п о г л у м* – глум (СУМ, VI, 711). *І поглум, жорстокість на устах* [3, с. 28]; *с п о б і г т и* – знаходити кого-, що-небудь, в якомусь стані або захоплювати когось; заставати (СУМ, IX, 546). *По балках-байраках... спобіжить, де річка шумить осокою* [3, с. 108]; *с п о м и н о к* – спогад (СУМ, IX, 571). *Хай живуть у всіх споминки* [3, с. 2]; *с п о р о д и т и* – народжувати (СУМ, IX, 575). *Я ж тебе спородила* [3, с. 51]; *в т е р я т и* – утеряти (СУМ, X, 507). *Силу предок мійвтерев* [3, с. 32]; *х у р т е ч а* – хуртовина (СУМ, XI, 174). *Вихри буйні та хуртеча гудуть-завивають* [3, с. 38] та ін.

Загалом живомовна палітра поетичної збірки свідчить про те, що її автор, творчо послуговуючись розмовними засобами, ретельно відтворив степові говіркові особливості тогочасного мовлення в стихії життєвих перипетій українського козацтва. До художньої та епістолярної спадщини Д. Яворницького мовознавці мусять докласти ще багато зусиль для всебічного опрацювання мовних питань, аби повноцінно висвітлити роль ученого в формуванні історії мовно-літературної норми української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сумцов Н. Д. И. Эварницкий / Н. Ф. Сумцов // Южный край. – 1913. – 24 ноября.
2. Авчинников А. Профессор Д. И. Эварницкий / Авчинников А. Г. – Екатеринослав, 1913. – 211 с.
3. Яворницький Д. Вечірні зорі / Д. І. Яворницький [Друге видання]. – Катеринослав, 1910. – 112 с.